

sütő szerepét, egész szerszámanyagát átadja a boglyakemencének. Egy ideig a tetején mégis főztek. Lassan ez a középpadkás tűzhely is eltűnt. Ugyanúgy, mint a kandallót, — amely a kemence mellett még élt egy ideig — a takaréktűzhely szorította ki.

Végső mondanivalónkat úgyis fogalmazhatjuk, hogy a jelzett területen az erdélyi *ház* és az alföldi *pitvar* egyesülését látjuk.

Persze mindezen elgondolásunknál fontos volna a különböző tűzhelyformák időbeli megjelenésének kérdését tisztázni.

Gunda Béla.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Köpü, köpülés.

MÉSZÖLY G. a MNy. XI. k.-ben *köpü* szavunk eredetét fejtegetve azt írja, hogy „mind jelentésének, mind hangzásának tanúsága szerint a vajkészítő *köpü* a *gübül* ige hangutánzó tövének *köp* változatából származott a melléknévi igenév *ü* képzőjével“. Majd lentebb: „a törökkel való egyeztetés (amit t. i. GOMBOCZ képvisel), nemcsak jelentéstani szempontból nem állhat meg, hanem hangtani szempontból is kétséges“.

Erre az alábbi kifogásra N. Gy. és GOMBOCZ válaszolt a MNy. XI. és XII. k.-ben, mondván, hogy a nyelvi aggályok feleslegesek. — Mi minden hosszaskodást kerülve — *tárgyi* szempontból óhajtunk hozzászólni a kérdéshez.

MÉSZÖLY helyesen állapítja meg, hogy a *köpü* eredetileg egyetlen fatörzsből faragott edényt jelentett. De azt már nem fogadhatjuk el, hogy a magyar, szó elsődlegesen csak 'öreg víz-edényt', tehát nem 'butterfass'-t jelentett, mint a törökben s ez — a hangtani szemponton kívül — „elháríthatatlan akadálya volna a törökségbeli szavakkal való egyeztetésnek“.

A magyar *vaj* szó genuinus volta nem kétséges, ha az eredetileg zsiradékot jelentett is. Ezt MÉSZÖLY se tagadja. Másfelől a *túró*, *író* és *sajt* török szavak kölcsönvétele, a tejfölből csinált *vaj* régi megvoltát is nyugodtan tanúsítja, ami viszont a török *köpü* (vajas edény, vajkészítő edény) korai lételét bizonyíthatja.

Ennek a török *köpü* szónak magyarrá magyarázásában — szerintünk — ott tért le a helyes útról MÉSZÖLY, mikor a *gübü* ~ *göbü* és *köpü* hangzásbeli feltűnő egyezésén s a *göbülőfa*

és *köpülőfa* tárgybeli megfelelésén kívül (az előbbi igazolásul rajzban is bemutatja), a kettő működésbeli egyezését is vallotta, annál jóhiszeműbben, mert az ősibb halgöbülőfa néhol vajköpülőfát is jelent a magyarban. Növelte ezt a jóhiszeműségét még az is, hogy azt gondolta — legalább mi úgy látjuk — vajjat csak a *mai* köpülőedénnyel, azaz csak köpülőeljárással lehet készíteni, vagyis az asszony nép vajcsináló köpülése ugyanaz a művelet, mint a férfinép halászó gübülése.

A bökkentyű azon van, hogy vajjat másképpen és egyszerűbben is lehet csinálni, mint ahogyan ma általában csinálnak. A sokféle eljárás közül említsük meg csupán a lóbáló zötykölést és *rázást*, mely kétfenekű, néhol felaggatott tömlőkben, fábödönökben, hatalmas füles köcsög-fazekakban, sőt — persze — újjal, pálcikával, kanállal, pereszlennelel kavargatott-zurbolt tálakban (l. MÉSZÖLY cikkében: R. köpülleni = rudicula agitare; rudicula = sodrófa, ágasfa, valami levet sodró vessző, 18. l.) régen is, ma is gyakorlatban volt és van Európában, a Balkánon, Kaukázusban és Középáziában. (Ilyen prehisztorikus és mai vajrázó hatalmas cserép köcsögfélék képét l. pld. a Kaukázusból: *Mitt. d. Anthropol. Ges. — Wien 1930, 364—5*). Hogy a vajcsinálás korábban pld. rázással mehetett nálunk is, tanúsíthatja az, hogy Göcsejben a köpülést most is *rázás*-nak mondják még (*MTsz*). Tudjuk aztán, hogy a paraszti háztartásokban ma is köcsögökben rázzák ki a friss vajjat, azaz rázzák össze csomóba a tejfölből kicsapódó zsírgolyócskákat. A korai *faköpű* tehát lehetett ilyen vajkészítő (nem csupán vajtartó) edény, viszont a műveletet akkor még nem kellett feltétlenül köpülésnek hívni, hanem pld. *rázás*nak.

Azt sem kell ezek után hosszasan tárgyalgatnunk, hogy a nyurga-kúpformájú mai vajköpű (vajköpülő), fából vagy cserépből, a végén korongos köpülőfájával (stoszbutterfass'), újabb találmány s hazánkba minden jel szerint német földről jött, talán szerzetesek közvetítésével. Azt is megértjük, hogy ezt az új edényt továbbra is *köpű*-nek hívták, az újszerű műveletet meg nem *rázás*-nak, hanem *köpülés*-nek, s hogy az eleinte rúd, később talpas halzavaró *göbülőfa* neve ekkor mehetett át a vajcsináló *köpülőfa* megnevezésére.

Azt kellene már most várnunk, hogy ez a névátvitel országosan történt, holott nem úgy van, amennyiben csupán Székelyföldön mondják a köpülőfát gübülőfának, amit megértünk, mert hiszen a *gübü* szó egész atyafiságával együtt szigorúan székely tájszó, vagy legalábbis ma az.

Egyszóval a *köpü* nem függhet össze a *gübü*-vel (ezt mondja SCHUCHARDT is, *Nyr* 29, 111), a *köpü* eredetileg vajcsináló és vajtartó faedény lehetett, (amelyben a vaj tovább avasodott — keseredett, mert — analógiák alapján — alkalmasint ilyen állapotban szerették, mint az Alföldön az avas szalonnát, vagy országszerte a savanyú tejet) s így vitetett át a *kútköpü* és *méh-köpü* (régén *fedém*, később idegen szóval *kas* és *kaptár*) megnevezésére, mint a szláv *bodon* (bödöny stb.) a *kútbodon*-ra, *méhbodon*-ra stb.

Tárgyilag tehát semmi nehézséget nem látunk a török *köpüg* („das gefäss in welchem gebuttert wird”) magyar *köpü* származtatásának, ill. kölcsönvételének. A *köpül* ige persze — mint mondtuk — épenúgy, fiatal nyelvünkben, mint a németben a *buttern*, mely a *rüeren*-t (= kavarni) váltotta fel az újfajta *köpülő* eljárással.

A *köpü* > *köpül* > *köpülő* (< ótörök *köpüg*) olyan alakulásnak látszik, mint a *tiló* > *tilol* > *tiloló* (< ócsuvas *tylyg*), vagy talán *szapú* > *szapul* > *szapuló* (< ócsuvas **sopog*).

Még csak annyit, hogy a *köpéce*, *köpöcé*-t (alakv.: *köpénce*, *köpérce* = apróbb vályúforma faedény) mi nem a szláv *kopanji*cá-ból származtatnánk, mint HORGER (*MNy* XX, 78), hanem a *köpü*-ből (R.: *köpő*).
Bátky Zsigmond.

Törköly.

E szavunk tudvalevőleg a német *torkel* átvétele, tehát legrégebben bizonyára a mi nyelvünkben is csak így hangzott. Mai köznyelvi (*törköly*-nek írott, de *törköj*-nek ejtett) alakja négy egymástól független hangváltozás következménye: az első az volt, hogy az eredeti **torkél* alak elülső hangrendű *é*-jének hátraható hasonító hatása következtében elülső *ö* lépett a hátsó *o* helyébe; a második az volt, hogy az így keletkezett **törkél* (> *törkély*, OklSz.) alakban a labiális *ö* előreható labializáló hatása következtében labiális *ö* lépett az illabiális *é* helyébe; az így keletkezett R. *törköl* alak szóvégi *l*-je aztán, mint annyi más esetben is, palatalizálódott; s az így keletkezett R. *törköly* alak szóvégi *ly* hangja helyébe végül köznyelvünknek egyik kivétel nélküli hangtörvénye alapján csökkentett nyomatékú *j* lépett. Mellékesen megjegyezzük még, hogy a R. *törköl* (> R. *törköly*) alakból nyelvjárásilag persze *törkö* is fejlődött (l. erről HORGER: Magyar Nyelvjárások, 93. §), a **törkél* (> R.